विश्वकर्मा महिलाहरूको शैक्षिक अवस्थामा आएको परिवर्तन

(पोखरा महानगरपालिका वडा नं. २५ स्थित विश्वकर्मा टोलका महिलाहरुको अध्ययन)

त्रिभुवन विश्वविद्यालय,मानविकी तथा सामाजिकशास्त्र संकायसमाजशास्त्र विषयको

स्नातकोत्तर तहको आंशिक

आवश्यकता परिपुर्ति प्रयोजनको लागि प्रस्तुत

शोध पत्र

प्रस्तुतकर्ता

लक्ष्मी त्रिपाठी

रोल नं.: ७४/०७१

परिक्षा रोल नं.: ४८०३११

त्रि.वि.दर्ता नं.: ९-२-०२९३-०००८-२०१२

त्रिभुवन विश्वविद्यालय

मानविकी तथा सामाजिक शास्त्र संकाय

समाजशास्त्र विभाग

पृथ्वीनारायण क्याम्पस, पोखरा

२०७९

सिफारिस पत्र

त्रिभुवन विश्वविद्यालय, पृथ्वीनारायण क्याम्पस, मानविकी तथा सामाजिक शास्त्र संकाय समाजशास्त्र विभाग अन्तर्गत समाजशास्त्र विषयको स्नातकोत्तर तहको द्वितीय वर्षको आवश्यकता परिपूर्तिका निम्ती शोधकर्ता छात्रा लक्ष्मी त्रिपाठीद्वारा **“विश्वकर्मा महिलाहरूको शैक्षिक अवस्थामा आएको परिवर्तन**(**पोखरा महानगरपालिका वडा नं**. **२५ स्थित विश्वकर्मा टोलका महिलाहरुको अध्ययन**)**”** शिर्षकमा तयार पारिएको शोधपत्र मेरो प्रत्यक्ष सुपरिवेक्षणर निर्देशनमा तयार पारिएको हो । उक्त शोध पत्रलाई आवश्यक मुल्याङ्कनको लागि मूल्याङ्कन समिति समक्ष सिफारिस गर्दछु ।

....

लक्ष्मण प्रसाद शर्मा

शोध निर्देशक

समाजशास्त्र विभाग

पृथ्वीनारायण क्याम्पस, पोखरा

मिति : २०७८/०३/०१

स्वीकृति पत्र

त्रिभुवन विश्वविद्यालय पृथ्वीनारायण क्याम्पस, मानविकी तथा सामाजिक शास्त्र सङ्काय, समाजशास्त्र विषयमा स्नातकोत्तर तह द्वितीय वर्षको आवश्यकता परिपूर्तिको निम्ति शोधकर्ता छात्रा लक्ष्मी त्रिपाठीद्वारा यस विभागमा प्रस्तुत**"विश्वकर्मा महिलाहरूको शैक्षिक अवस्थामा आएको परिवर्तन(पोखरा महानगरपालिका वडा नं. २५ स्थित विश्वकर्मा टोलका महिलाहरुको अध्ययन)"**शिर्षकमा तयार पारिएको शोधपत्र मूल्यांकन समितिबाट स्वीकृति प्रदान गरिएको छ ।

मूल्याङ्कन समिति

....

लक्ष्मण प्रसाद शर्मा
शोध निर्देशक
समाजशास्त्र विभाग
पृथ्वीनारायण क्याम्पस, पोखरा

....

डा. शान्ता खत्री
बाह्य परीक्षक
समाजशास्त्र विभाग
पृथ्वीनारायण क्याम्पस, पोखरा

....

शिव बहादुर थापा
विभागिय प्रमुख
समाजशास्त्र विभाग, ग्रामिण विकास विभाग
पृथ्वीनारायण क्याम्पस, पोखरा

मिति : २०७८/०३/१०

कृतज्ञता ज्ञापन

प्रस्तुत शोधपत्र त्रिभुवन विश्वविद्यालय अन्तर्गत पृथ्वीनारायण क्याम्पस समाजशास्त्र तथा मावनशास्त्र विभागको स्नातोकोत्तर तह प्रयोजनको लागि तयार पारिएको हो । यसको शिर्षक "विश्वकर्मा महिलाहरुको शैक्षिक अवस्थामा भएको परिवर्तन" रहेको छ । पोखरा महानगरपालिका वडा नं. २५ मा स्थित विश्वकर्मा टोलका विश्वकर्मा महिलाहरु प्रस्तुत अध्ययनको केन्द्र बनेका छन् । प्रस्तुत शोधपत्र लेखनको क्रममा सुरुवात देखी नै सहयोग गर्ने शोध निर्देशक आदरणीय गुरु लक्ष्मण प्रसाद शर्माज्यु प्रति आभार व्यक्त गर्न चाहन्छु । उहाँले प्रस्तुत शोधपत्र तयार गर्ने समयमा आफ्नो कार्य व्यस्तताका बावजुद जुनसुकै समय, ठाँउमा हृदयदेखि नै खुला रुपमा सहयोग सल्लाह र सामाग्री जुटाई भरपुर सहयोग गर्नुभयो । उहाँप्रति म हृदयबाटै कृतज्ञता प्रकट गर्न चाहन्छु । उहाँको पूर्ण सहयोगले नै प्रस्तुत शोधपत्र सम्पन्न भएको हो । साथै यस विभागका विभागिय प्रमुख तथा आदरणीय गुरु शिव बहादुर थापाले शोधपत्र लेख्ने प्रेरणा, राय, सल्लाह र सुझाव दिएर सहयोग पुर्‍याउनु भएकोमा म उहाँप्रति पनि अत्यन्तै ऋणी छु ।

शोधपत्र लेखनको सुरुवात देखी अन्त्यसम्म सल्लाह सुझाव दिएर मद्दत गर्ने प्रिय साथी बबिता त्रिपाठीलाई पनि हार्दिक कृतज्ञता प्रकट गर्दछु । उनले शोधपत्रका सामाग्री उपलब्ध गराउनुको साथै विश्वकर्मा महिलाहरुको सम्बन्धमा धेरै जानकारी दिइन । आफ्नो तर्फबाट सक्ने सहयोग गरिन ।

विश्वकर्मा आमा समूहकी अध्यक्ष सरिता विश्वकर्माज्युलाई विशेष धन्यवाद दिन चाहन्छु । उहाँले विश्वकर्मा टोलका महिलाहरुको बारेमा जानकारी गराएर सहयोग पुर्‍याउनु भयो । त्यसैगरी आमा समूहका अन्य सदस्यहरु प्रति म आभारी छु । सबै जनाले आ-आफ्नो ठाँउबाट मलाई तथ्याङ्क संकलनमा सहयोग पुर्‍याउनुभयो, त्यसैगरी मेरा अभिभावकहरुको निरन्तर प्रोत्साहन र हौसलाप्रति म ऋणी छु । साथै एभरेष्ट कम्प्युटर सेन्टर परिवरलाई विशेष धन्यवाद दिन चाहन्छु । अन्त्यमा प्रस्तुत शोधपत्र लेखनको प्रारम्भदेखी मुल्याङ्कन समितिका निर्णयसम्म संलग्न रहने सम्पूर्णमा हार्दिक आभार प्रकट गर्दछु ।

लक्ष्मी त्रिपाठी

शोधसार

प्रस्तुत शोधपत्र दलित महिलाहरुको शैक्षिक अवस्थामा आएको परिवर्तन शिर्षकको समाजशास्त्रीय अध्ययन हो । पोखरा महानगरपालिका वडा नं. २५ हेम्जा स्थित विश्वकर्मा टोलकका विश्वकर्मा महिलाहरुमा केन्द्रित रही अनुसन्धान गरिएको छ । उद्देश्यमुलक नमुना छनोटका आधारमा १४ वर्ष देखी ३५ वर्ष सम्मका ४१ जना महिलाहरुलाई नमुना छनोटका रुपमा लिइएको छ । किनकी १४ वर्ष भन्दा तलका बालबालिकाहरुले प्रश्नको उत्तर राम्रो सँग बुझ्न र भन्न नसक्ने नाबालिकका रुपमा लिइने हुनाले र ३५ वर्ष भन्दा माथिका प्राय महिला अशिक्षित रहेको हुनाले १४ देखि ३५ वर्ष सम्मका महिलाहरु मात्र छनोट गरिएको छ । दलित महिलाहरुलाई अन्य महिलाको स्तरमा ल्याउनको लागि राज्यबाट विभिन्न निती नियमहरु बनेका छन् । कतिपय नितीनियम कार्यान्वयन भएका छन् । विभिन्न गैरसरकारी र सरकारी संस्थाबाट दलित महिलाको शैक्षिक स्तर माथि उठाउनका लागि विभिन्न कार्यक्रम सञ्चालन भएका छन् । जसकारण वर्तमान अवस्थामा अझैपनि दलित महिलाहरुको शैक्षिक अवस्था माथि उठेको छ या छैन, परिवर्तन हुन सकेको छ या छैन भन्ने विश्लेषण गर्नको लागि विश्वकर्मा महिलाहरुको शैक्षिक पहुँच र धारणा पत्ता लगाउने र उनीहरुको शैक्षिक अवस्थालाई प्रभाव पार्ने तत्वहरुको खोजी गर्ने उद्देश्यले प्रस्तुत अध्ययन अनुसन्धान गरिएको छ ।

वर्तमान अवस्थामा विश्वकर्मा महिलाहरुको शैक्षिक पहुँच, शैक्षिक धारणा र शिक्षामा प्रभाव पार्ने तत्वहरु नै प्रस्तुत अध्ययनको उद्देश्य बनेको छ । प्रस्तुत अध्ययनमा उद्देश्यमुलक नमुना छनोट विधिबाट ४१ जना महिला छनोट गरी सूचना संकलन गर्नका निमित्त प्राथमिक र द्धितिय स्रोतहरु प्रयोग गरी वर्णनात्मक र अन्वेषणात्मक ढाँचाको अबलम्बन गर्दै मुख्य प्राप्तिहरुलाई उद्देश्य अनुसार तालिकीकरण गरी विश्लेषण गरेर प्रष्टाइएको छ ।

अध्ययनको क्रममा माध्यमिक तह अध्ययन गरेका वा गर्दै गरेका महिलाहरु बढी रहेको पाइयो । धेरैजसो हिन्दु धर्म मान्ने महिलाहरु रहेका छन् भने नेपाली बाहेक अन्य भाषा बोल्ने महिला रहेका छैनन् । प्रस्तुत अध्ययन क्षेत्रमा सबैभन्दा धेरै २५ देखि ३० वर्ष उमेर समूहका महिलाहरु बढी रहेको पाइयो । प्राय महिलाहरु विवाहित रहेको पाइयो । महिलाहरुको परिवारका अन्य सदस्य प्राय सरकारी विद्यालयबाट नै अध्ययन गरेको पाइयो । अध्ययनलाई निरन्तरता दिइरहेको महिलाहरु स्नातक सम्म पढ्ने, वैदेशिक रोजगारमा जाने

लक्ष्य राखेको पाइएको छ । महिलाहरु वैवाहिक कारणले गर्दा पढाइलाई छोडीसकेको पाइएको छ । घरायसी काममा नै बढी समय दिन पर्ने हुनाले पढाइलाई निरन्तरता दिन नसकेको पाइएको छ । २०,००० देखि ५०,००० सम्म मासिक आम्दानी हुने मध्यम परिवारले धरको खर्च धान्न सकिने पाइएको छ । जसको मुख्य स्रोत वैदेशिक रोजगार रहेको छ ।

महिलाहरु विभिन्न बचत, आमा समूहमा आबद्ध रहेको पाइएको छ । जसबाट बचत गर्ने बानीको विकास भएको छ । साथै विभिन्न सरकारी तालिम प्राप्त गरेर सामाजिक आर्थिक, शैक्षिक, व्यक्तित्व विकासमा सहयोग पुगेको पाइएको छ । नारी शिक्षाको महत्व हुदाँहुदैं पनि नारी आफै कमजोर हुनाले शिक्षा प्राप्त गर्नबाट बञ्चित रहेको भन्ने धारणा पाइएको छ । विद्यालय घरपरिवारबाट कुनै पनि महिला भेदभाव हुननपरेको हुनाले सबै महिलाहरुको परिवार र विद्यालयबाट समान अवसर र स्वतन्त्रता प्राप्त गरेका छन् । सबैको शिक्षा प्रतिको चेतनाको विकासले गर्दा शिक्षाप्रति सकरात्मक धारणा रहेको पाइएको छ ।

विषय सूची

पृष्ठ

सिफारिस पत्र ii
स्वीकृति पत्र iii
कृतज्ञता ज्ञापन iv
विषय सूची v
तालिका सूची viii
शोधसार ix
अध्याय एक : अध्ययनको परिचय **१–४**
१.१ अध्ययनको पृष्ठभूमि १
१.२ समस्याको कथन ३
१.३ अध्ययनको उद्देश्यहरू ४
१.४ अध्ययनको महत्व ४
१.५ अध्ययनको सीमा ४
अध्याय दुई : पूर्व साहित्य समिक्षा पुनरावलोकन **५–१३**
२.१ सैद्धान्तिक धारणा ५
२.२ शिक्षा र नारिवाद ७
२.३ पुर्व साहित्यको समिक्षा ९
२.४ अवधारणागत ढाँचा १२
अध्याय तीन : अनुसन्धान विधी **१४–१६**
३.१ अनुसन्धान क्षेत्रको औचित्य १४
३.२ अनुसन्धान ढाँचा १४
३.३ अध्ययनको समग्रता र एकाई १५
३.४ तथ्याङ्कको प्रकृति तथा स्रोतहरू १५
३.५ तथ्याङ्कको संकलन विधी १५

३.६ तथ्याङ्क विश्लेषण एवम् प्रस्तुतीकरण १६

अध्याय चारः अध्ययन क्षेत्रको परिचय १७-२१

४.१ अध्ययन क्षेत्रको भौगोलिक सामाजिक एवम् जनसाङख्यीक विशेषता १७

४.२ संस्कृति र चाडपर्वहरु १८

४.३ धार्मिक विश्वासर दलित महिला १८

४.४ भाषागत अवस्था १९

४.५ उमेरको अवस्था २०

४.६ महिलाको वैवाहिक अवस्था २१

अध्याय पाँच : विश्वकर्मा महिलाहरुको शिक्षामा पहुँच तथा त्यसप्रतिको दृष्टिकोण२२-३७

५.१ शिक्षामा दलित महिलाको पहुँच र शैक्षिक स्तर २२

५.२ विद्यालयको प्रकृति र महिलाहरुको पहुँच २३

५.३ पढाइमा निरन्तरता र बिच्छेद २४

५.४ शैक्षिक लक्ष्य र दलित महिला २६

५.५ परिवारका दाजुभाई पढ्ने विद्यालयको प्रकृति २८

५.६ पढाई छोड्नुको कारण र अवस्था २९

५.७ शिक्षाप्रति पारिवारिक दृष्टिकोण ३०

५.८ महिलाहरुको पेशागत आवद्धता ३१

५.९ आर्थिक अवस्था र प्रभाव ३३

५.१० आर्थिक स्रोत र परिवार ३४

५.११ मासिक आम्दानीको अवस्था ३५

५.१२ मासिक खर्चको अवस्था ३६

५.१३ आर्थिक कारोबार र संचालन ३६

अध्याय छ : दलित महिलाको शिक्षामा प्रभाव पार्ने तत्वहरु **३८-४७**

६.१ दलित परिवारमा अवसरको समानता र स्वतन्त्रता ३९

६.२ दलित महिलाको संघसंस्थामा आबद्ध र गतिशिलता ४१

६.३ दलित महिलाले तालिम लिएको संस्था र फाइदा ४२

६.४ दलित महिलाहरुको अध्ययन पश्चात्को लक्ष्य ४३

६.५ नारी शिक्षाको महत्व र धारणा ४४

६.६ शिक्षामा दलित महिला पछाडि पर्नुको कारण र प्रभाव ४४

६.७ बालबालिकाको शिक्षामा अभिभावकको भुमिका ४५

६.८ दलित बालबालिका प्रति विद्यालयको दृष्टिकोण ४६

६.९ सामाजिक कार्यको प्रयोग र महत्व ४६

६.१० दलित महिलाहरुको शैक्षिक अवस्थामा परिवार तथा राज्यको भुमिका ४७

अध्याय सात :सारांश, मुख्य प्राप्ती र निष्कर्ष **४८-५३**

७.१ सारांश ४८

७.२ मुख्य प्राप्तीहरु ५०

७.३ निष्कर्ष ५२

सन्दर्भ सामग्री

अनुसूची

तालिका सूची

तालिका **पेज**

तालिका		पेज
४.१	धार्मिक विश्वासका आधारमा उत्तरदाताको विवरण	१९
४.२	उमेरका आधारमा उत्तरदाताको विभाजन	२०
४.३	वैवाहिक अवस्थाको आधारमा उत्तरदाताको विवरण	२१
५.१	शिक्षामा दलित महिलाहरुको पहुँच र शैक्षिक स्तरका आधारमा उत्तरदाताको विभाजन	२३
५.२	विद्यालयको प्रकृतिका आधारमा उत्तरदाताको विवरण	२४
५.३	पढाईको निरन्तरता र विच्छेदका आधारमा उत्तरदाताको विभाजन	२५
५.४	शैक्षिक लक्ष्यका अधारमा उत्तरदाताको विवरण	२७
५.५	परिवारका दाजुभाइ पढ्ने विद्यालयको आधारमा उतरदाताको विवरण	२८
५.६	पढाई छोड्नुको कारणका आधारमा उत्तरदाताको विवरण	२९
५.७	महिलाहरुको पेशागत आवद्धताका आधारमा उत्तरदाताको विवरण	३१
५.८	घरको आर्थिक अवस्थको आधारमा उत्तरदाताको विवरण	३३
५.९	परिवारको आर्थिक स्रोतको माध्यमका आधारमा उत्तरदाताको विवरण	३४
५.१०	पारिवारिक मासिक आम्दानीको आधारमा उत्तरदाताको विवरण	३५
५.११	पारिवारिक मासिक खर्चको आधारमा उत्तरदाताको विवरण	३६
५.१२	आर्थिक कारोबार र सञ्चालनका आधारमा उत्तरदाताको विवरण	३७
६.१	संघ संस्थामा आबद्ध र गतिशिलताको आधारमा उत्तरदाताको विभाजन	४१
६.२	तालिम लिएको संस्थाबाट प्राप्त फाइदाको आधारमा उत्तरदाताको विवरण	४२
६.३	अध्ययन पश्चात्का लक्ष्यका आधारमा उतरदाताको विवरण	४३
६.४	शिक्षामा दलित महिला पछाडि पर्नुको कारण र प्रभावको आधारमा उत्तरदाताको विवरण	४५